

Aleksandra Zywert

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Polska i Polacy w dylogii Siergieja Łukjanienki *Brudnopis, Czystopis*

Возьмем идеальную пару. Поляк ведет диалог на картезианском уровне логических категорий, чувствительно относясь к проблеме противоречия, с отчетливым представлением о своих интересах. Русский рассуждает на основе общей витальности, интегрирующей противоречие как элемент «живой жизни», снимающей вообще вопрос об интересах во имя надмирного смысла. Польская точка зрения русскому кажется узкой и неприятно прагматичной. Соответственно русская точка зрения оказывается для польского сознания неряшливо расплывчатой и подозрительно «тотальной». Речь идет о двух разных типах культуры и цивилизации, которые тем более взаимоотчуждены, что находятся по соседству.

Виктор Ерофеев¹

фантастика – метафора реальности. О каком мире и времени мы бы ни писали, мы всегда пишем о мире своем...

Сергей Лукьяненко²

Historia wzajemnych stosunków polsko-rosyjskich jest tyleż długa, co skomplikowana i – jak ocenił Andrzej de Lazari – jak dotąd niezbyt optymistyczna. Mimo upływu czasu, zarówno w literaturze, jak i filmie, najczęściej jednak można spotkać (po obu stronach zresztą) obsesyjnie wręcz negatywne wizerunki przedstawicieli obu nacji³. Niemniej, jak podkreśla wspomniany już badacz, w obliczu zauważalnej w Europie tendencji łagodzenia sporów i przełamywania krzywdzących stereotypów, jest spora szansa, że „stosunki polsko-rosyjskie staną się elementem tych procesów?”⁴. W tym kontekście wydaje się interesującą próbą odpowiedzi

¹ В. Ерофеев, *Будь я поляком*, [online] <www.rulit.me/books/bud-ya-polyakom-read-253691-1.html> (dostęp: 27.05.2016).

² М. Соколова, *Невозвращение со звезд*, „Российская газета – Федеральный выпуск” № 4035, [online] <<http://rg.ru/2006/04/05/a104552.html>> (dostęp: 27.05.2016).

³ Szerzej na ten temat zob. M. Bohun, *Oblicza obsesji – negatywny obraz Rosji w myśli polskiej*, [w:] *Katalog wzajemnych uprzedzeń Polaków i Rosjan*, red. A. de Lazari, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2006, s. 203–302; D. Priczugin *Zakładnicy historii – u źródeł negatywnego stereotypu Polski i Polaków w literaturze rosyjskiej*, [w:] *ibidem*, s. 339–410.

⁴ A. de Lazari, *Wzajemne uprzedzenia Polaków i Rosjan*, [w:] *Katalog wzajemnych uprzedzeń...*, s. 16.

na pytanie o realizację tych prognoz na gruncie współczesnej rosyjskiej literatury fantastycznej.

Przedmiotem analizy będzie dylogia *Brudnopis* (Черновик, 2005) i *Czystopis* (Чистовик, 2007) autorstwa jednego z najpopularniejszych współczesnych rosyjskich pisarzy – Siergieja Łukjanienki. Pojawiła się ona w momencie, gdy jej autor święcił już triumf związany z wydaniem pierwszych trzech części serii *Patrole* (Дозоры)⁵. Choć jest to odrębne przedsięwzięcie pisarza – Кирил (Работа над ошибками) – dylogia ma sporo wspólnych cech z poprzednim projektem. W pierwszej kolejności jest to przynależność gatunkowa – podobnie jak *Patrole* została ona utrzymana w konwencji urban fantasy przy jednoczesnej tendencji autora do świadomej hybrydyzacji gatunku⁶. Podobny jest także sposób konstrukcji głównej postaci oraz schemat budowy i prezentacji jego losów. Kirił Maksimow z *Brudnopisu*, analogicznie jak wcześniej choćby Anton Gorodiecki, to typowy everyman, „bohater z przypadku”, uosobienie przeciętności („Чуть выше среднего роста, обычного телосложения, намечается небольшое пузо [...] лицо овальное, пухлые щеки [...] глаза карие, волосы темно-каштановые, нос правильной формы, уши с четко выраженными мочками [...] В целом лицо добродушное и привлекательное. Говорит быстро, голос чуть глуховат, в разговоре неумело старается острить и подкалывать собеседника” – Черновик, s. 100), który zostaje dosłownie wymazany z dotychczasowego życia, by rozpocząć je niejako na nowo w zupełnie innym wymiarze istnienia – zostaje celnikiem na ulokowanym w jednej z moskiewskich wież ciśniej przejściu granicznym pomiędzy światami alternatywnymi.

Akcja *Brudnopisu* rozgrywa się w Rosji, jej alternatywnej wersji – Arkanie lub w światach w różnym stopniu doń nawiązujących. Daje to pisarzowi możliwość skomentowania wielu zjawisk trwale wpisanych w historię swojego kraju ze szczególnym uwzględnieniem psychologicznych cech rosyjskiego archetypu łączącego w sobie z jednej strony maksymalizm i ekstremizm, z drugiej zaś skrajną uległość i bierność⁷. W iście buninowskim stylu Łukjanienko kreuje mało zachęcającą wizję

⁵ W skład cyklu wchodzi kolejno: *Nocny patrol* (Ночной дозор, 1998), *Dzienny patrol* (współautorstwo Władimir Wasiliew) (Дневной дозор, 2000), *Patrol zmroku* (Сумеречный дозор, 2004), *Ostatni patrol* (Последний дозор, 2005), *Nowy patrol* (Новый дозор, 2011), *Szósty Patrol* (Шестой Дозор, 2014).

⁶ O dylogii *Brudnopis* i *Czystopis*, w tym o elementach nietypowych dla urban fantasy zob. A. Zywert, *Na granicy światów* (Siergiej Łukjanienko, *Brudnopis*, *Czystopis*), [w:] *Scripta manent – res novae*, red. nauk. S. Puppel, T. Tomaszewicz, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2013, s. 598–599.

⁷ Pokrywa się to z wnioskami Ałły Siergiejewej, która pisze: „в русском человеке можно найти практически все: склонность к национализму – и открытость всем культурам и новым идеям; жестокость – и необыкновенную жалостливость; способность причинять страдания – и умение глубоко страдать чужой боли; привычку повиноваться, уважение к власти – и вольнолюбие, удалство, вилоты до анархизма; умение самозабвенно трудиться, забыв обо всем не свете, – и расслабленность, пассивность, лень, желание посозерцать, перекурить, «посидеть в компании» и в рабочее время «излить

współczesnej Rosji jako kraju „funkcyjnych”, straszego świata opanowanego przez chciwe dzieci, „где важны деньги, власть, положение в обществе” (Черновик, s. 192) i w którym niezależnie od okoliczności na pierwszym miejscu niezmiennie króluje absurdalne pożądanie władzy jako celu samego w sobie. Pozostając bliższy poglądom wielu twórców (począwszy od Antona Czechowa i Iwana Bunina, a skończywszy choćby na Juriju Druźnikowie), Łukjanienko zauważa, że Rosjanie są niestety niereformowalni i dlatego skazani na wieczne błędzenie w pogoni za nieziszczalnym mitem idealnej idei narodowej⁸.

W drugiej powieści pisarz rozszerza pole swojej obserwacji i przenosi czasowo swojego bohatera do Polski. Jak podkreślają badacze, na wyobrażenia Rosjan o Polakach miały wpływ zarówno „czynniki natury ogólnej, właściwe każdej parze sąsiadujących ze sobą narodów, jak też specyficzne, uwarunkowane osobliwościami rosyjskiego charakteru narodowego i samej Rosji jako państwa”⁹. Sam Łukjanienko wielokrotnie podkreślał, że jego odbiór Polski i jej mieszkańców jest ambiwalentny. W jednym z wywiadów mówił wprost: „Польша – это страна, которая давно искренне не любит Россию. Это связано и с нашей историей – совместной и несовместной, и с особенностями национального польского характера. Я на самом деле, очень люблю поляков, они по характеру похожи на русских, только вот как-то оказались в слишком маленькой для них территории и от этого страдают”¹⁰.

Założenie o nieprzemijającej niechęci sąsiadujących nacji w połączeniu z wyraźnie widocznym przeświadczeniem o wyższości Rosji nad innymi państwami oraz charakterystyczna dla Rosjan tendencja do podkreślania swoich zalet i pomniejszania wad¹¹ przekłada się zarówno na sposób konstrukcji bohaterów powieści, jak i strategię budowy interakcji między nimi. Autor balansuje pomiędzy stereotypem a chęcią jego przełamania i reinterpretacji. W tym ujęciu jego wizja Polski idealnie wpisuje się w definicję stereotypu zaproponowaną przez Jerzego Bartmińskiego, w myśl której nacechowanie emocjonalne może, ale nie musi zawsze mieć charakteru

душу» друг другу...”, – А. Сергеева, *Русские. Стереотипы поведения, традиции, ментальность*, Изд. «Флинта» Изд. «Наука», Москва 2003, s. 142–143.

⁸ Na ten temat pisałam w artykule: *Na granicy światów (Siergiej Łukjanienko, Brudnopis, Czystopis)*, s. 597–610.

⁹ S. Falkowicz, *Polska i Polacy w wyobrażeniach Rosjan. Refleksje ogólne*, „Dzieje Najnowsze” 1997, R. XXIX, s. 7. Zob. również А. Липатов, *Специфика национального восприятия, или почему русские и поляки не понимают друг друга*, [w:] *Dusza polska i rosyjska. Spojrzenie współczesne*, red. A. de Lazari, R. Bäcker, Ibidem, Łódź 2003, s. 323–333.

¹⁰ А. Яковлев, *Сергей Лукьяненко: «Украина не является субъектом международной политики. Она является инструментом, которому дано задание лить кровь»*, [online] <<http://www.kp.ru/daily/26511/3508637/27.01.2015>> (dostęp: 29.05.2016).

¹¹ Por. А. Сергеева, op. cit., s. 255–260.

interwencyjnego, w związku z czym nie zawsze też musi prezentować wyłącznie negatywną charakterystykę obiektu¹².

Początek „polskiego epizodu” jest pełen dramatyzmu. Uciekając przed prześladowcami, Kirył decyduje się na karkołomną wędrówkę w nieznaną przez Ziemię-czternaście, Janus – krainę ekstremalnego mrozu lub (w zależności od pory roku) żaru – by szukać pomocy u kolejnego celnika. Kiedy wreszcie dociera do celu, okazuje się, że znalazł się na terenie Polski – w Elblągu. Przeskok ten został zasygnalizowany wielopłaszczyznowo: począwszy od imion i nazwisk bohaterów (Dzieszuk, Kazimierz, Marta, Krzysztof Przebiżyński), a skończywszy na opisach przestrzeni. Spośród czwórki wymienionych postaci autor celowo oddał głos tylko dwóm najbardziej charakterystycznym, odzwierciedlającym (z uwagi na wiek i funkcję) dwie odmienne postawy Polaków w stosunku do Rosjan – bardziej i mniej obciążoną kulturowymi i etnicznymi stereotypami i uprzedzeniami. Daje się to zauważyć już na poziomie ich charakterystyk.

Najbardziej sztamową postacią jest policjant Krzysztof Przebiżyński – człowiek w średnim wieku, obdarzony nazwiskiem wprost odsyłającym do sposobu postrzegania języka polskiego w potocznej świadomości obcokrajowca (nie tylko Rosjanina) jako „szeleszczącego”¹³, nawet z wyglądu wpisuje się w obiegowe (raczej negatywne) wyobrażenie Polaka: „Господин полицейский с очень польским именем и фамилией выглядел соответственно – будто пан с каких-нибудь старых карикатур или иллюстраций. Крепенький, с животиком, с пышными усами, коротконогий”¹⁴ (s. 77). Z wyglądem zewnętrznym współgra osobowość, poglądy i zachowanie – w tej postaci zbiegły się stereotypy dotyczące policjantów i uprzedzenia narodowe. Przebiżyński to typowy, niezbyt lotny, ale bez reszty oddany swojej funkcji ksenofob-służbista – karny, zdeterminowany i zdyscyplinowany, który nie zawaha się użyć podstępów lub przemocy, by tylko wypełnić swoje zadanie.

¹² Według Bartmińskiego stereotyp to „wyobrażenie przedmiotu obejmujące zarówno cechy opisowe, jak i wartościujące obraz oraz będące rezultatem interpretacji rzeczywistości w ramach społecznych modeli poznawczych. To rozumienie stereotypu uwzględnia zarówno aspekt semantyczny, jak i formalny, nie przeciwstawia stereotypów językowych (formalnych) stereotypom mentalnym, raczej – przeciwnie – łączy je w możliwie szerokim zakresie” – J. Bartmiński, *Podstawy lingwistycznych badań nad stereotypem – na przykładzie stereotypu matki*, [w:] *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne*, red. J. Anusiewicz, J. Bartmiński, „Język a Kultura” t. 12, Wrocław 1998, s. 64.

¹³ Jak podkreśla Włodzimierz Gruszczyński, jednym z podstawowych kłopotów podczas nauki języka polskiego jest dla obcokrajowców „liczba spółgłosek, zwłaszcza tych syczących i szumiących. Rozróżnienie „s”, „sz”, „ś” jest dla wielu nacji bardzo trudne” – I. Dominiak, *Dlaczego język polski jest tak diabelnie trudny?*, wywiad z prof. Włodzimierzem Gruszczyńskim, „Newsweek” z dnia 24.11.2014, [online] <<http://polska.newsweek.pl/polski-najtrudniejszy-jezyk-swiata-jezykoznawca-odpowiada-newsweek,artykuly,352233,1.html>> (dostęp: 3.05.2016).

¹⁴ Ten i kolejne cytaty podają za: С. Лукьяненко, *Чистовик*, АСТ, Москва 2008.

Znacząca w tym kontekście jest rozmowa, podczas której Kirył zastanawia się, czy jego pochodzenie ma wpływ na zachowanie funkcyjnego:

„– Скажите, пан Кшиштоф, а если бы я не был из России – вы бы меня так же азартно ловили?

– Конечно, – возмутился Кшиштоф – Это моя функция! Хотя, конечно, русских я не люблю.

– За что?

– А за все, что было!

– Странно, конечно, – сказал я, – У всей Европы друг с другом постоянно все было, только пыль летела. А не любят только нас” (s. 323).

Jawna wrogość Krzysztofa w stosunku do Rosjan (co potwierdzają przemyslenia Kiryła: „Kto я ему? Во-первых, русский, что в Польше не слишком-то приветствуется” – s. 76) jest idealnym przykładem kategoryzacji przez prototyp obrazu Moskala-wroga, którego cechami są okrucieństwo, tyrania i despotyzm¹⁵. Postawa ta automatycznie generuje hermetyczność i skostniałość światopoglądową, a w rezultacie niezdolność do jakiegokolwiek dialogu. Sposób prezentacji postaci Krzysztofa wpisuje się zatem w perswazyjny w swej istocie proces świadomego zaburzania proporcji pomiędzy dobrym/swoim a złym/obcym. Wyrażnie ironiczna, przerysowana, wybiórcza charakterystyka zewnętrzna bohatera, jak i jego zachowanie świadczą o intencjonalnym nacisku na „szczegółowe, wyraziste i obrazowe przedstawienie cech wroga”¹⁶. Łukjanienko z rozmysłem utrwala stereotyp „zapiękiego i pyszałkowego pana”, aby wypuklić pozytywny obraz Rosjanina. Zwróćmy uwagę, że ten ostatni automatycznie wypada w tej konfrontacji zaskakująco dobrze – jako człowiek otwarty, neutralny, przyjaźnie nastawiony do „obcego”. Tego rodzaju zabieg skłania do wniosku, że autor przynajmniej częściowo stosuje strategię ukrytej i stonowanej perswazji, polegającej na próbie poprowadzenia czytelnika ku właściwej (czyli jedynej akceptowanej z punktu widzenia autora) interpretacji tekstu w sposób zawołowany, lecz jednoznaczny¹⁷. Gwoli sprawiedliwości należy odnotować, że postawa Kiryła nie jest całkowitym wymysłem pisarza. Młode pokolenie Rosjan (a 26-letni Kirył do takich należy) w większości nie czuje nienawiści do sąsiadów za tzw. stare grzechy, bo najczęściej słabo lub w ogóle zna historię związków polsko-rosyjskich

¹⁵ Szerzej zob. A. Niewiara, *Procesy kategoryzacyjne a kulturowe konstruowanie obrazu „innego”*, [w:] *Katalog wzajemnych uprzedzeń...*, s. 49–72.

¹⁶ P. Nowak, *Swoi i obcy w językowym obrazie świata. Język publicystyki polskiej z pierwszej połowy lat pięćdziesiątych*, Wyd. UMCS, Lublin 2002, s. 66.

¹⁷ Jak wyjaśnia Paweł Nowak, w odróżnieniu od perswazji jawnej, ukryta operuje „całym tekstem, a nie poszczególnymi zdaniem, wymaga współpracy ze strony odbiorcy, zmusza go do wysiłku intelektualnego” – *ibidem*, s. 67–68.

i dlatego nie widzi podstaw do jakiegokolwiek sporu na tym tle ani też nie rozumie konieczności podkreślania polskiej odrębności¹⁸.

Nieco bardziej złagodzony jest obraz przedstawicielki młodego pokolenia Polaków – Marty, choć i on w znacznej części wpisuje się w obiegowy, negatywny, od wieków utrwalony w literaturze rosyjskiej obraz Polaka „nasycony takimi cechami, jak [...] duma/hardość, zadufanie, pycha [...] Wszystko ze znakiem ujemnym, wynikającym z zarzutu, że w sposób przesadny, nadmierny, fałszywy, niezgodny z rzeczywistością, nieuzasadniony Polacy manifestują swoją wyższość, godność, znaczenie”¹⁹. Zmiana optyki widzenia została podkreślona już poprzez imię bohaterki – bardziej neutralne, swojskie (bo znane i używane także w Rosji), wygląd (ładna, choć niepiękna: „Худенькая, миловидная. Молодая, на вид – лет двадцать. Чем-то она напоминала Настю, только попроще” – s. 57-58), nieco bardziej „demokratyczne” zachowanie i ubiór („Она была в поношенных джинсах, в слишком большой ей клетчатой рубашке и босиком” – s. 60). Jej wiek (20 lat) sprawia, że jest mniej obciążona utrwalonymi w potocznej świadomości społecznej stereotypami, bardziej otwarta i skłonna do dialogu z młodym Rosjaninem, ale na tym różnice pomiędzy nią a Krzysztofem się kończą. Już pierwsza wymiana replik pomiędzy Kiriłem i Martą świadczy, że mimo etnogenetycznego pokrewieństwa, prowadzony dialog idealnie wpisuje się w klasyczną opozycję „swój-obcy” z uwzględnieniem zarówno stereotypów narodowych, jak i genderowych²⁰. Przykładowo, kiedy Marta podaje Kiriłowi na rozgrzewkę łyk spirytusu, ten reaguje automatycznie i intuicyjnie wyrabia sobie przekonanie, że tę metodę „reanimacji” może znać i stosować w praktyce tylko mężczyzna narodowości rosyjskiej lub ukraińskiej, bo kto inny „будет замерзшего человека... чистым спиртом отпаивать?” (s. 57).

Dalsza lektura powieści pozwala wysnuć wniosek, że wykreowany przez autora obraz Polki celowo został początkowo nieco spłycony, ustandaryzowany, a nawet strywalizowany, by tym dobitniej uwypuklić różnice kulturowe. Marta, choć jest sympatyczną dziewczyną, jednocześnie uosabia wszystkie cechy polskiego „zaprogramowania kulturowego”²¹. Już na początku daje się zauważyć jej nieufność

¹⁸ Por. S. Falkowicz, op. cit., s. 7– 16; A. de Lazari, *Wzajemne uprzedzenia Polaków i Rosjan*, [w:] *Katalog wzajemnych uprzedzeń...*, s. 17. Jak wynika z ustaleń Władimira Kutiawina, obraz Polski i Polaków nigdy nie był ani szczególnie drobniawo, ani też wyjątkowo rzetelnie prezentowany. Dodatkowo w ostatnim okresie badacze (w tym zwłaszcza historycy) rosyjscy poświęcają mu nawet mniej uwagi niż w latach 90. XX wieku. Zob. В. Кутявин, *Польша и поляки в современных российских учебниках истории*, [w:] *Dusza polska i rosyjska...*, s. 244–262.

¹⁹ A. de Lazari, *Wzajemne uprzedzenia Polaków i Rosjan...*, s. 14.

²⁰ O stereotypach genderowych na gruncie literatury (zwłaszcza masowej) zob. М. Бакулин, *Жанрово-стилистические особенности современной русской литературы*, [online] <<http://refdb.ru/look/1274832.html>> [dostęp: 29.05.2016].

²¹ Termin wprowadzony przez A. de Lazariego.

i podejrzliwość w stosunku do obcego. Przykładowo, choć ze względu na pokrewieństwo losów (oboje wbrew swojej woli zostali funkcyjnymi) Marta czuje więź z Kiryłem, już na początku go informuje: „Оклемаешься – и вали куда хочешь. Не стану я тебя задерживать. Но и прятать не стану, учти!” (s. 61). Rezerwa, z jaką traktuje Kiryła wypływa z ujemnie kwalifikowanego personalizmu, w którym podstawową rolę odgrywa prosty sąd: „podoba mi się” lub „nie podoba mi się”²², a nie przesłanki obiektywne.

Kolejne uwypuklone przez pisarza polskie wady to pycha i egocentryzm. Przy każdej okazji Marta akcentuje swoją wyższość, znaczenie i osobowość. Według niej – niezależnej, bezkompromisowej, hardziej indywidualistki – Polska jest integralną częścią (pozytywnie odbieranej) Europy Zachodniej („У нас, в Европе” – s. 72), w której jest miejsce na Paryż i Berlin, ale na Moskwę już nie. Kiedy zaskoczony Kirył odkrywa, że jego towarzyszka nie jest Rosjanką, ta ostatnia reaguje z przesadnym oburzeniem („Я полька! – Мое предположение было отвергнуто едва ли не с гневом” – s. 60), by w dalszej rozmowie po raz kolejny podkreślić swoje niezadowolenie z powodu (jej zdaniem) „imperialistycznej” postawy Kiryła:

„– Ага. – Я кивнул. – Ну, надо было догадаться. Кроме русских и хохлов – только поляки способны живому человеку в рот спирт вливать.

– Не могу сказать, что меня это сходство радует, – кисло сказала Марта” (s. 60).

Równie zdecydowanie ostro bohaterka reaguje na wszelkie inne (w tym neutralne lub wynikające z niewiedzy i pozbawione wszelkich podtekstów) stwierdzenia Kiryła dotyczące Polski. Przykładowo, kiedy ten pyta, gdzie jest i w jakim świecie znajduje się Elbląg, Marta pała wręcz świętym oburzeniem: „Эльблонг – это польский город! – Кажется, Марта чуть обиделась” (s. 62). Wyekspozowanie wyłącznie ewidentnie przesadnych i jednostronnych reakcji dziewczyny skłania ku wnioskowi, że autor porusza się w obszarze uproszczonego, iluzorycznego świata stereotypów, w którym „ludzie reagują na słowa i hasła, a nie na faktyczny stan rzeczy”²³. Wyraźnie bliska spojrzeniu na Polskę z okresu wielkomocarstwowo-patriotycznego²⁴ postawa wyjaśnia, dlaczego w postaci Marty Łukjanienko postawił nie tyle na stworzenie typu, ile uwypuklenie stereotypu etnicznego Polaka: nadmiernie wyczulonego na punkcie własnego narodu, dumnego, hardzego, czasami pysznego i pozbawionego samokrytycyzmu. Śledząc zachowanie dziewczyny, widzimy, że lubi ona rywalizację, uwielbia czuć smak zwycięstwa, bywa złośliwa i chętnie wykorzystuje przewagę

²² E. Lewandowski, *Charakter narodowy Polaków i innych*, Wydawnictwo Literackie MUZA, Warszawa 2011, s. 158.

²³ *Ibidem*, s. 26.

²⁴ Określenie Aleksandra Lipatowa, zob. A. Lipatow, *Rosyjskie przyrady odbioru polskości*, [w:] *Katalog wzajemnych uprzedzeń...*, s. 336.

w stosunku do obcych. Dotyczy to nawet tak pozornie mało istotnych spraw jak jedzenie. Przykładem może być scena w restauracji. Kiedy Kirył męczy się z odczytaniem menu, Marta podstępnie proponuje mu „oryginalne narodowe dania”, czyli czerninę i flaki. Z kolei kiedy kelner podaje wódkę i barszcz, ironicznie podkreśla: „Это не ваша... зубровка, – сказала Марта с презрением. – Это настоящая. С травинкой!” (s. 70). Nie jest w stanie znieść, że Kiryłowi bardziej smakował barszcz, który jadł rano w Charkowie i posądza go o kompleksy kolonialne („Это в тебе говорят русские колониальные комплексы, – сказала Марта уверенно. – Все непредвзятые люди знают, что в Польше борщ лучше” – s. 71). Uwyrukłający historyczny typ osobowości²⁵ obraz bohaterki zostaje ostatecznie nieco złagodzony, gdy kierując się nagłym odruchem współczucia, dziewczyna decyduje się pomóc Kiryłowi. Kiedy osaczony przez policjantów bohater znajduje się w sytuacji bez wyjścia, dziewczyna podpowiada mu plan ucieczki, daje pieniądze i ubranie.

Zróznicowanie portretów „polskich” bohaterów *Czystopisu* jest nieznaczące i sprowadza się głównie do elementów charakterystyki zewnętrznej. Jądro obu postaci – stereotypowe wyobrażenie Rosjan o Polakach – autor pozostawia nieknięte, stąd ich ocena jest wyraźnie ambiwalentna. Starsze pokolenie Polaków jest dla Łukjanienki całkowicie stracone w kontekście zdolności do podjęcia dialogu międzynarodowego i dlatego ocenia je jednoznacznie negatywnie. Młodsze traktuje z większą dozą sympatii, ale też nie wiąże z nim szczególnych nadziei. Uosabiająca Polaków urodzonych w schyłkowym okresie socjalizmu Marta jest osobą, dla której utrwalone w świadomości narodowej traumy są w dużej mierze egzotyką i dlatego w mniejszym stopniu niż jej starszy kolega jest ich zakładniczką. Potrafi się wznieść ponad uprzedzenia i ujrzeć w Kiryle nie Rosjanina-wroga/obcego/innego, a po prostu człowieka. Z drugiej jednak strony i ona jest genetycznie zaprogramowana, trudno zatem powiedzieć, na ile uda jej się przewyciężyć pokoleniowe obciążenia.

Obraz Polski jako kraju kulturowo obcego wyłania się z opisów przestrzeni. Już pierwsza wzmianka-skojarzenie o Elblągu sygnalizuje przeskok na obce terytorium, w przestrzeń europejskiej kultury – bogatej w tradycję, uporządkowanej, stabilnej wewnętrznie i dostatniej. Potwierdza to pierwszy, jeszcze dość ogólny, opis Elbląga, który odsyła odbiorcę do Kingimu – uosobienia tradycyjnej, a nawet nieco baśniowej, zamożnej cywilizacji zachodniej z przełomu XIX i XX wieku. Kingim to „жюль-верновщина. Мир, где техника застыла на границе девятнадцатого и двадцатого века. Где создали огромные паровые машины и построили сети железных дорог вместо автострад. Где в океанах водятся чудовища, а земной

²⁵ Antoni Kępiński wyróżnia dwa przeważające typy osobowości Polaków: historyczny i psychasteniczny (czyli *de facto* dwa stany nerwicowe). Pierwszy ma swoje źródło w tradycji szlacheckiej, drugi – w chłopskiej. Szerzej zob. A. Kępiński, *Psychopatie*, PZWL, Warszawa 1977, s. 77.

шар еще не исследован до конца” (s. 217). Bliźniaczo podobny pod tym względem jest pierwszy, jeszcze bardzo fragmentaryczny (choć wyraźnie emblemacyjny), opis Elbląga: „вечерний город со старинными домами, булыжная мостовая, фонарики под старину, сидящие за столиками кафе люди” (s. 63). Wrażenie nierealnej baśniowości zostaje nieco dalej utrwalone poprzez wyartykułowane przez autora wprost stwierdzenie: „Сходство города Эльблонга с Кимгимом не ограничивалось одной лишь фонетикой названия. Городок был еще и застроен домами в стиле «Центральная Европа, эпоха Возрождения и далее» [...] Здесь же, как и в Кимгиме, все было свежим. Живым. Новеньким. И брусчатка, и фахверковые строения в немецком стиле” (s. 69), by ostatecznie (także wprost) zostać potwierdzonym w jednym z ostatnich rozdziałów powieści: „Было, конечно, уже холодно, но рядом с разноцветными зонтиками стояли включенными газовые грелки – эдакие высокие металлические грибки с маленькими шляпками. Европа, что говорить” (s. 322).

Wyraźnie selektywny, nastawiony na uwypuklenie egzotyki opis miasta sygnalizuje, że Polska jest krajem identyfikowanym w rosyjskiej potocznej świadomości społecznej jako część Europy Zachodniej postrzeganej niejednoznacznie – z jednej strony jako terytorium pod wieloma względami lepsze niż Rosja: stabilniejsze, bogatsze, wygodniejsze z ekonomicznego punktu widzenia, z drugiej – nie do końca oswojone i przez to niezrozumiałe, genetycznie obce, a nawet potencjalnie niebezpieczne dla mieszkańca zza wschodniej granicy. Tę zdystansowaną postawę autora widać nawet w opisie poszczególnych detali przestrzeni miejskiej: „Мост и впрямь казался слишком широким и помпезным для маленькой речушки и маленького городка. Так же как и огромный католический собор, внезапно открывшийся по правую руку. Может, в этом и состоит тот европейский секрет, который никак не откроет для себя Россия? Делать все чуть-чуть лучше, чем нужно. Чуть больше. Чуть крепче. Чуть красивее” (s. 322).

Zwróćmy uwagę, że sposób ujęcia europejskości jest u Łukjanienki głęboko zakorzeniony w rosyjskiej tradycji literackiej. Wychodząc od Gogola i jego słynnych, zawartych w *Zapiskach petersburskich* (1836), portretów Moskwy i Petersburga²⁶, opiera swoją „klastyfikację” miast Polski na dawno ukonstytuowanej binarnej opozycji żeńskie/męskie²⁷. Elbląg, podobnie jak Petersburg, personifikuje imperialną męskość i (także poprzez

²⁶ W *Petersburskich zapiskach* Gogol pisze: „В Петербурге, на Невском проспекте, гуляют в два часа люди, как будто сошедшие с журнальных модных картинок, выставляемых в окна, даже старухи с такими узенькими талиями, что делается смешно” – zob. Н. Гоголь, *Петербургские записки 1836 года*, [online] <http://az.lib.ru/g/gogolx_n_w/text_1837_peterb_zapiski.shtml> (dostęp: 2.05.2016).

²⁷ Szerzej na ten temat zob.: W. Toporow, *Miasto i mit*, tłum. B. Żyłko, słowo/ obraz terytoria Gdańsk 2000; Н. Бабенко, *Москва женского рода, Петербург мужского*, 2007, [online] <<http://russkayarech.ru/files/issues/2007/1/03-babenko.pdf>> (dostęp: 10.05.2016).

zawartą w nazwie analogię sufiksalną) poprzez swoją wewnętrzną, pozbawioną emocjonalności i impulsywności specyfikę jest swoistą forpocztą Europy Zachodniej, a ściślej Niemiec – kraju postrzeganego jako najbardziej liczący się w polityce europejskiej²⁸. Wrażenie to jest podkreślone poprzez uwypuklenie emblematów-metafor obrazujących specyfikę tej opozycji. Nieprzypadkowo autor wspomina o górującym budynku kościoła katolickiego – tu symbolu obcej cywilizacji odsyłającym do długiej, skomplikowanej i dramatycznej historii sporów na tle religijnym pomiędzy katolicyzmem a prawosławiem²⁹. Rosyjskie pojmowanie chrześcijaństwa zazwyczaj sprowadza się umownie do prawosławia, a polskie – do katolicyzmu – ze wszystkimi wypływającymi z tego faktu konsekwencjami. W praktyce oznacza to zarówno inne rozumienie kategorii „racjonalne/logiczne – nieracjonalne/nielogiczne”, jak i stosunek do kwestii jednostka – masa/kolektyw. Rosyjska „soborowość” preferuje kolektywizm, zaś jej odmiana zachodnia – personalizm, co bezpośrednio przekłada się (pomimo bliskości geograficznej, kulturowej i historycznej) na diametralnie różne style życia. Fakt ten, zdaniem pisarza, nie wyklucza porozumienia (a nawet fascynacji) między przedstawicielami obu nacji, natomiast jest sporą przeszkodą w procesie autentycznego głębokiego i wielopłaszczyznowego wzajemnego zrozumienia.

Pomimo niezaprzeczalnej tendencji do stereotypizacji obrazu Polski i jej mieszkańców, wydaje się, że Łukjanienko udało się przynajmniej częściowo zachować proporcje. Źródła tej strategii można odnaleźć w poglądach pisarza, a konkretnie w jego specyficznym, pozornie niespójnym wewnątrznie rozumieniu patriotyzmu. Przedstawiając się jako zdeklarowany rosyjski szowinista i rusofob, pisarz jednocześnie zaznacza, że daleko mu (przynajmniej oficjalnie) do fanatycznego ekstremizmu³⁰. Hybrydyczność tej postawy jest zbawienna, albowiem pozwala uniknąć pułapki utraty dystansu do analizowanego problemu. W rezultacie sztampowe, dość wąskie i nieco nawet protekcyjne spojrzenie na Polskę i jej mieszkańców nie oznacza automatycznie nadmiernego uwznioślenia Rosji. Wizja tej ostatniej, zaprezentowana głównie w pierwszej części dylogii, również jest (jak wspomniano na wstępie) dalece nieidealna. Czy w tej sytuacji jest możliwość jakościowej zmiany w stosunkach

²⁸ Znaczenie Niemiec dla Rosjan wynika, jak wskazuje Edmund Lewandowski, z zauważalnych w obu nacjach zapędów ekspansjonistycznych: „wspólną cechą Niemców i Rosjan jest ekspansjonizm: cywilizacyjno-terytorialny Niemców i terytorialno-polityczny Rosjan [...] w polityce europejskiej dla Rosjan liczą się tylko Niemcy, w globalnej zaś tylko Stany Zjednoczone” – zob. E. Lewandowski, op. cit., s. 62.

²⁹ Szerzej zob. T. Sucharski, „Rosja wchodzi w polskie wiersze” – obraz Rosjanina w literaturze polskiej W: *Katalog wzajemnych uprzedzeń...*, s. 79–81.

³⁰ Łukjanienko mówi: „я патриот. Я люблю свою страну. [...] Я жуткий российский шовинист и полнейший русофоб. Меня не любят патриоты, потому что у меня патриотизм неправильной системы. И меня не очень любят космополиты, потому что я патриот, что тоже неправильно, на их взгляд. Поэтому мне достаётся и слева, и справа”. З. Прилепин, *Именины сердца: разговоры с русской литературой*, Аст. Астрель, Москва 2009, s. 191.

polsko-rosyjskich? Oficjalnie Łukjanienko niczego nie przesądza, wydaje się jednak, że w głębi duszy podziela stanowisko Wiktora Jerofiejewa i Czesława Miłosza, którzy szansy na to nie widzieli³¹.

Bibliografia

- Babenko N., *Moskwa ženskogo roda, Peterburg mužeskogo*, 2007, [online] <<http://russkayarech.ru/files/issues/2007/1/03-babenko.pdf>> (dostęp: 10.05.2016) [Бабенко Н., *Москва женского рода, Петербург мужского*, 2007].
- Bakulin M., *Žanrovo-stilističeskie osobennosti sovremennoj russkoj literatury*, [online] <<http://refdb.ru/look/1274832.html>> (dostęp: 29.05.2016) [Бакулин М., *Жанрово-стилистические особенности современной русской литературы*, 2016].
- Bartmiński J., *Podstawy lingwistycznych badań nad stereotypem – na przykładzie stereotypu matki*, [w:] *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne*, red. J. Anusiewicz, J. Bartmiński, *Język a kultura*, t. 12, Wrocław 1998, s. 63–83.
- Bohun M., *Oblicza obsesji – negatywny obraz Rosji w myśli polskiej*, [w:] *Katalog wzajemnych uprzedzeń Polaków i Rosjan*, red. A. de Lazari, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2006, s. 203–302.
- Dominiak I., *Dlaczego język polski jest tak diabelnie trudny?*, wywiad z prof. Włodzimierzem Gruszczyńskim „Newsweek” z dnia 24.11.2014, [online] <<http://polska.newsweek.pl/polski-najtrudniejszy-jezyk-swiata-jezykozna-wca-odpowiada-newsweek,artykuly,352233,1.html>> (dostęp: 3.05.2016).
- Erofeev V., *Bud' á polákom*, [online] <www.rulit.me/books/bud-ya-polyakom-read-253691-1.html> (dostęp: 3.05.2016) [Ерофеев В., *Будь я поляком*, 2016].
- Falkowicz S., *Polska i Polacy w wyobrażeniach Rosjan. Refleksje ogólne*, „Dzieje Najnowsze” 1997, R. XXIX, s. 7–16.
- Gogol' N., *Petersburskie zapiski 1836 goda*, [online] <http://az.lib.ru/g/gogolx_n_w/text_1837_peterb_zapiski.shtml> (dostęp: 2.05.2016) [Гоголь Н., *Петербургские записки 1836 года*].
- Ákovlev A., *Sergej Luk'ánenko: «Ukraina ne ávláetsá sub"ektom meždunarodnoj politiki. Ona ávláetsá instrumentom, kotoromu dano zadanielit' krov'»*, [online] <<http://www.kp.ru/daily/26511/3508637/27.01.2015>> (dostęp: 29.05.2016) [Яковлев А., *Сергей Лукьяненко: «Украина не является субъектом международной политики. Она является инструментом, которому дано задание лить кровь»*, 2016].
- Керпиński A., *Psychopatie*, PZWŁ, Warszawa 1977.
- Kutávin V., *Pol'sa i poláki v sovremennyh rossijskih učebnikah istorii*, [w:] *Dusza polska i rosyjska. Spojrzenie współczesne*, red. A. de Lazari, R. Bäcker, Ibidem, Łódź 2003, s. 244–262. [Кутявин В., *Польша и поляки в современных российских учебниках истории*, w: *Dusza polska i rosyjska. Spojrzenie współczesne*, red. A. de Lazari, R. Bäcker, Łódź 2003].
- Lazari A. de, *Wzajemne uprzedzenia Polaków i Rosjan*, [w:] *Katalog wzajemnych uprzedzeń Polaków i Rosjan*, red. A. de Lazari, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2006, s. 5–27.

³¹ W eseju *Gdyby był Polakiem (Будь я поляком)* Wiktor Jerofiejew wskazywał, że główną przeszkodą we wzajemnym zrozumieniu jest diametralnie różne rozumienie świata, zaś Czesław Miłosz uzupełniał: „Polacy i Rosjanie nie lubią się, albo ściślej, mają dla siebie wszelkie nieprzychylnie uczucia, od pogardy, odrazy, do nienawiści, co nie wyklucza niejasnego wzajemnego pociągu, ale zawsze naznaczonego nieufnością” – Cz. Miłosz, *Rosja*, [w:] *Dusza polska i rosyjska (od Adama Mickiewicza i Aleksandra Puszkina do Czesława Miłosza i Aleksandra Sołżenicyna)*. *Materiały do „katalogu” wzajemnych uprzedzeń Polaków i Rosjan*, red. A. de Lazari, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2004, s. 391.

- Lewandowski E., *Charakter narodowy Polaków i innych*, Wydawnictwo Literackie MUZA, Warszawa 2011.
- Lipatow A., *Rosyjskie pryzmaty odbioru polskości*, [w:] *Katalog wzajemnych uprzedzeń Polaków i Rosjan*, red. A. de Lazari, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2006, s. 329–337.
- Lipatow A., *Specyfika nacional'nogo vospriatiâ, ili počemu russkie i polâki ne ponimaut drug druga*, [w:] *Dusza polska i rosyjska. Spojrzenie współczesne*, red. A. de Lazari, R. Bäcker, Ibidem, Łódź 2003, s. 323–333. [Липатов А., Специфика национального восприятия, или почему русские и поляки не понимают друг друга, [w:] *Dusza polska i rosyjska. Spojrzenie współczesne*, red. A. De Lazari, R. Bäcker, Ibidem, Łódź 2003].
- Luk'änenko S., *Černovik*, AST, Moskva 2007 [Лукьяненко С., Черновик, АСТ, Москва 2007].
- Luk'änenko S., *Čistovik*, AST, Moskva 2008 [Лукьяненко С., Чистовик, АСТ, Москва 2008].
- Miłosz Cz., *Rosja*, [w:] *Dusza polska i rosyjska (od Adama Mickiewicza i Aleksandra Puszkina do Czesława Miłosza i Aleksandra Solženicyna). Materiały do „katalogu” wzajemnych uprzedzeń Polaków i Rosjan*, red. A. de Lazari, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2004, s. 391–407.
- Niewiara A., *Procesy kategoryzacyjne a kulturowe konstruowanie obrazu „innego”*, [w:] *Katalog wzajemnych uprzedzeń Polaków i Rosjan*, red. A. de Lazari, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2006, s. 49–72.
- Nowak P., *Swoi i obcy w językowym obrazie świata. Język publicystyki polskiej z pierwszej połowy lat pięćdziesiątych*, Wyd. UMCS, Lublin 2002.
- Priczugin D., *Zakładnicy historii – u źródeł negatywnego stereotypu Polski i Polaków w literaturze rosyjskiej*, [w:] *Katalog wzajemnych uprzedzeń Polaków i Rosjan*, red. A. de Lazari, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2006, s. 339–410.
- Prilepin Z., *Imeniny serdca: razgovory s russkoj literaturoj*, Ast. Astrel', Moskva 2009 [Прилепин З., Именины сердца: разговоры с русской литературой, Аст. Астрель, Москва 2009].
- Sergeeva A., *Russkie. Stereotypy povedeniâ, tradicii, mental'nost'*, Izdatel'stvo «Flinta», Izdatel'stvo «Nauka», Moskva 2003 [Сергеева А., Русские. Стереотипы поведения, традиции, ментальность, Изд. «Флинта», Изд. «Наука», Москва 2003].
- Sokolova M., *Nevozvraŝenie sozvezd – Sergej Luk'änenko*, „Rossijskaâ gazeta – Federal'nyj vypusk” № 4035, [online] <<http://rg.ru/2006/04/05/a104552.html>> (dostęp: 27.05.2016) [Соколова М. Невозвращение созвезд – Сергей Лукьяненко, „Российская газета – Федеральный выпуск” № 4035].
- Sucharski T., *„Rosja wchodzi w polskie wiersze” – obraz Rosjanina w literaturze polskiej*, [w:] *Katalog wzajemnych uprzedzeń Polaków i Rosjan*, red. A. de Lazari, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa 2006, s. 73–157.
- Toporow W., *Miasto i mit*, tłum. B. Żyłko, słowo/ obraz terytoria, Gdańsk 2000.
- Zywert A., *Na granicy światów (Siergiej Lukjanienko, Brudnopis, Czystopis)*, [w:] *Scripta manent – res novae*, red. nauk. S. Puppel, T. Tomaszewicz, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 2013, s. 597–610.

Summary

Poland and Poles in the dilogy of Sergey Lukyanenko „Rough Draft”, „Final Draft”

The research material in this work is the dilogy of Sergey Lukyanenko *Rough Draft* (Черновик, 2005) and *Final Draft* (Чистовик, 2007). In the first part (*Rough Draft*) the author focuses on the image of modern Russia, while in the second part (*Final Draft*) he expands his observations into Poland and its people. The image presented by the author notably duplicates ethnic and cultural stereotypes about Poland and Poles, fixed in the common consciousness of Russians. As a result, despite the objectivity declared by the author, it is difficult to consider the discussed novels a breakthrough in the context of the process of overcoming mutual prejudices between the neighboring nations on the basis of the literature.

Key words: Sergei Lukyanenko, urban fantasy, Russia, Poland, *Rough Draft*, *Final Draft*.